

ПОТТЕРІАДА ДЖ. РОЛІНГ ЯК РЕПРЕЗЕНТАТИВНЕ ЯВИЩЕ ФІЛОСОФІЇ NEW AGE В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті здійснено аналіз конфігурації Добра і Зла в свідомості сучасного суспільства та в контексті масової культури на матеріалі творчості Дж. Ролінг. Проаналізовано моделі репрезентації автором добра і зла для читачької аудиторії.

Ключові слова: масова культура, магія, релігія, духовні явища.

Khariuk I. Harry Potter by Joan Rowling as an expression of the New Age philosophy in modern society. The article deals with the analysis of Good and Evil configuration in the minds of modern society and in the context of mass culture based on J. Rowling works. Representational models of «good» and «evil» for the audience have been analyzed.

Key words: mass culture, magic, religion, spiritual phenomena.

Харюк І. Поттеріада Дж. Ролінг как выражение философии New Age в современном массовом обществе. В статье осуществлен анализ конфигурации Добра и Зла в сознании современного общества и в контексте массовой культуры на материале творчества Дж. Ролінг. Проанализированы модели репрезентации автором добра и зла для читательской аудитории.

Ключевые слова: массовая культура, магия, религия, духовные явления.

Актуальність проблеми. Для сучасної масової свідомості однаково «духовні» язичництво, окультизм, релігія та атеїзм або й їхнє поєднання, що сприймається як вираз власного світовідчуття. Саме такий погляд характеризує творчість численних сучасних представників масової літератури та успіх її в широкому загальному читачів. Ситуація становить неабияку актуальну проблему з погляду змісту й перспектив культурного розвитку сучасного суспільства.

Аналіз досліджень. Феномен Гаррі Поттера за загальною думкою, це – найтипівший зразок масової культури (чого варті хоча б зачини кожного роману, коли перші сторінки за традиціями «мильної опери» переказують зміст попередніх подій) [17]. Хоча, слід зазначити (й можна погодитися) позицію Д. Дубровської, яка вважає, що закони масової літератури працюють у цих романах не завжди, і не повністю [5, 439].

С. Патерсон з іронією пише, що Волдеморт, «можливо, найнещадніший персонаж в усій серії книг. Зазвичай він має поганий настрій, його радості скороминучі. Це від того, що його радість ґрунтується не на гарних вчинках, а на злих. Він живе лише для того, аби завдавати болю іншим, але й сам постійно знаходиться в стані дратівливого гніву.» [10, 202–203]. Дж. Ролінг неодноразово і навіть іноді нав'язливо моралізує, і установки її цілком відповідають традиціям дитячої літератури: треба бути добрим, сміливим і чесним, серед найвищих цінностей проголошується справедливість, любов, вірність, дружба.

Більше того, деякі дослідники начебто виявляють в творах про Гаррі Поттера справжнісінький догматичний християнський погляд на природу Зла: так із книг Ролінг, я пишуть Д. і К. Дівели, ми дізнаємося, що «зло в реальності не існує. Воно не існує само по собі, а є браком, нестачею чогось. Це нестача добра» [4, 212]. Ці до-

слідники наводять цілу низку прикладів із тексту, з яких начеб то очевидно, що зло не може існувати само по собі. Якби це було так насправді, то можна було б сказати, що Дж. Ролінг вдалося написати бестселер, використовуючи в якості духовної основи метафізику й етику святого Августина, який обґрунтував догмат про те, що зло немає власної природи, і є начебто «тінню» добра.

Мета статті полягає у висвітленні всесвітнього успіху епосу про юного мага Гаррі Поттера, який Ватикан визнав за шкідливий і навіть сатанинський в останній глибині твір, рівно як і розгляд героя не лише як мага, а й як «нового Христа» («новий» Христос, з біблійного погляду, може бути лише антихристом) примушує замислитись в даній статті над концепцією Дж. Ролінг і причинами шаленого успіху її героя з особливою увагою.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у всій світовій «освіченій» спільноті, здається, масовою утвердилася теза: між «релігією» і «магією» немає ніякої принципової різниці, усе це – сера «потойбічного». Таким чином, раціонально налаштовані люди цим гребують, розцінюючи усе це як вираз банальної неосвіченості, а люди недостатньо розвинені інтелектуально, тішаються смутними містичними емоціями (при цьому, часто однаково серйозно сприймаються і, скажімо, християнська молитва, і віра в гороскопи, і ворожіння на картах). Насправді, теза ця закорінена в просвітницькій ідеології, що прагнула створити контркультуру, яка б витіснила християнську цивілізацію. При цьому збільшується неочікуване для позитивної науки, яка в вік Розуму займала в культурі панівні позиції, зростання цікавості до усілякого чаклунства, різних магічних систем, і тепер, в душі традиційного руссоїзму, запанував погляд: чим більш архаїчна й дикунська «духовна практика», тим ближча вона до «природи», отже, й більш «істинна». Але те вшанування демонізованих сил природи, яке лежить в основі язичництва, і прагнення «керувати» ними, що є суттю магії, кардинально відмінні не лише від наукового погляду, а й від благочестя єдино божих релігій (юдаїзм, християнство й іслам), в яких магія категорично засуджується як контакт зі сферою «нечистого».

Масова ж культура, особливо в епоху інтенсивного зростання контактів між цивілізаціями (чого вартій хоча б Інтернет), змішує усі ці протилежні духовні вектори, задовольняючи тяжіння людини «суспільства споживання» мати усе одразу й без особливого розумового напруження.

У цьому аспекті Поттеріада є дуже типовим прикладом – Дж. Ролінг переміщує у своїх творах різні джерела, часто взаємовиключні. Ось кілька побічних прикладів. Сюди проникають фольклорні елементи, поєднані з християнськими: напередодні Різдва Гаррі вперше цілує дівчину під омелою (стара англійська традиція), твір містить численні алюзії та ремінісценції з багатьох язичницьких міологій, але у назві лікарні фігурує святий Мунго, а найближчий родич Гаррі – Сіріус – виявляється його хрещеним батьком, що не заважає йому бути водночас анімагом. Це цілком типовий як для New Age, так і для постмодернізму коктейль, хоча навіть дорослі читачі Поттеріади, скоріше за все, навіть не відчують антагоністичності цих моментів.

Характерний і такий момент: формально Поттеріада мала б цілком вкладатися в рамки дитячої літератури, але ми стикаємося з фантастичним успіхом твору (особливо у кіноваріанті) серед дорослих. Та це не має нас дивувати, адже в сучасному суспільстві (якщо говорити про «сигте» суспільство західного типу, до якого нині тяжіє чи не увесь світ) активно зростає кількість «кідалтів» – дорослих, які не бажають виходити з інфантильного стану. З іншого боку, певні сили, що прагнуть до тотального

контролю над суспільною свідомістю, охоче культивують цей «дитячий» стан душі. Так, свого часу в Радянському Союзі виникла справжня «дитяча література для дорослих», яка свідомо насаджувала невігластво, зневагу до справжньої культури й наївну віру в чудеса, які мала створити «вивільнена» людина комуністичного суспільства. Та й, крім того, Поттеріада знайома й зрозуміла суспільству споживання – Дж. Ролінг пропонує «нові споживацькі обрії» [15].

Фабула кожного з романів – це боротьба Добра і Зла. Втіленням першого є Гаррі, другого – Волдеморт. Нібито зовнішньо все це відповідає дидактичній установці дитячої літератури: адже з дитинства ми знаємо, що Добро і Зло – основні персоніфіковані персонажі бідь-якої чарівної казки (з неодмінною перемогою світлих сил наприкінці оповіді). Але Дж. Ролінг, зовнішньо скориставшись стереотипною схемою казки, не залишається у її межах, і її романи виявляються набагато складнішими. Проте, на перший погляд, головні герої позбавлені напівтонів, і мораль нібито доволі прозора.

Хочемо зазначити, що зло у світі Поттеріади – зовсім не завжди «нестача добра», більше того – навіть сам Гаррі, який найкраще за інших обізнаний у цій сфері, заявляє: «<...> якщо Волдеморт дуже хоче когось убити, порятунку немає» [12, 429]. А, по-друге, принципово важливо розібратися у тому, що протиставляється злу, або що ж висувається в якості Добра.

Проблема, на наш погляд, полягає в тому, що авторка пропонує читачеві не стільки вільний екзистенціальний вибір, скільки вибір між двома концепціями магії: білої (втіленням якої є Гаррі Поттер) та чорної (її символізує Волдеморт). Отож, з цієї установки випливає цілком очевидна думка, що бути білим магом – добре, і біла магія не тільки має право на існування, але без неї життя неповноцінне, як неповноцінне життя звичайних людей – маглів. Цей дуалізм не є навіть дуалізмом матерії й духу, йдеться виключно про світ т.зв. «тонкої матерії», або світ «астральний», що сприймається незаперечно, як даність, і в якому, власне, відбувається оце розмежування на «чорне» й «біле».

Цікавим є спостереження Т. Печагіної, яка звертається до оригінального англomовного тексту твору: «Протиставляючи чорну та білу магію, автор використовує прикметник dark. Чорна магія, чи Темні мистецтва іменуються Dark Arts, біла – anti-dark Arts. Щоби утворити словосполучення, що вербалізує таке поняття, як біла магія, автор використовує негативну приставку anti- та прикметник Dark. Дж. Ролінг показує, що не існує практично нічого абсолютно світлого (доброго) чи абсолютно чорного (злого)» [11, 53]. Справді, так воно і є – і не лише на рівні назв.

Якщо в перших романах Добро і Зло виразно знаходяться, так би мовити, по різні сторони барикади, то в подальшому вони дедалі більше переміщуються, проникають одне в одне, про що виразно свідчать і сюжет, і образна система романів. Вочевидь, що творець бестселера про юного чарівника пропонує не християнський погляд, як дехто ладен твердити, а концепцію, внутрішньо однорідну з такими моделями язичницької філософії, як Інь-Янь, – поєднання та нероздільність Добра і Зла. І тому, не можна погодитися з Н. Васильєвою, яка твердить, що нібито література фанфікшн розробляючи ідеї синкретизму добра і зла, часто відхиляється від казково-міфологічної традиції [3, 142]. На нашу думку, все це закладено самою Дж. Ролінг і достатньо чітко проявляється вже починаючи з четвертого роману циклу, хоча й у перших романах вже містяться певні натяки на синкретизм світлого та темного. Наприклад, вчитель Люпин, один з найулюбленіших вчителів усього курсу Гаррі, є анімагом, і на повний місяць перетворюється на вовка, готового роздерти при зустрічі будь-кого,

навіть своїх друзів. Професор Снейп описується як однозначно негативний персонаж очима Гаррі, але, як далі з'ясовується, саме він рятує життя Гаррі та саме він дає Люпину настоянку, яка дозволяє останньому контролювати свою поведінку під час перетворень так, аби ставати безпечним для оточуючих. Такий дуалізм світлого з темним притаманний літературі фентезі взагалі – він містить в собі мелодраматичний потенціал і водночас дає очевидну відповідь на проблему зображення зла у світі, отже, на питання теодицеї [16, 119].

Це поєднання добра і зла в одній і тій само субстанції можна прослідкувати навіть на ономастичному рівні. Наведемо лише один із розписаних у тексті прикладів, спробуємо розібратися з етимологією імені Люціуса Мелфоя (Lucius Melfoy) – батька Драко Мелфоя, заклятого ворога Гаррі Поттера. З одного боку, його ім'я викликає асоціації з Люцифером, що ніби підкріплюється англійськими складовими прізвища: «mal» – злий, «foe» – ворог; з іншого боку, етимологію імені Люціуса можна шукати і в латинському «lucio» – світлий, що, до речі, підкріплюється і репрезентативними рисами його зовнішності: він є блондином, з блідим обличчям та світлими очима. Д. Колберт виводить етимологію прізвища Мелфоїв від латинського «maleficus» – у перекладі «злодій», а в добу Середньовіччя словом «malefica» називали відьом [6, 112].

К. Левічева влучно називає Добро у Поттеріаді квазі-добрим, оскільки тут немає а ні справді «позитивного» персонажа, а ні добра у чистому вигляді, а ось «зло представлено в усіх мислимих і немислимих комбінаціях», і, за її словами, можна бути впевненим, що в кожному романі (крім, можливо, фіналу), зло буде перемагати квазі-добро, адже Волдеморт після чергової перемоги Гаррі не помирає, а лише набирає дедалі більшої сили [8]. Йй вторить Е. Ріальти, що говорить: книги про Гаррі Поттера – «це світ, де зло є добром», що цілком відповідає розпливчастій філософії Нового часу [2]. Дж. Уїд, щоправда, дотримується іншої точки зору. Вона пише, що після вбивства батьків Гаррі з Волдемортом відбувається жахлива трансформація – результат здійсненого ним зла, і це має вселити в нас впевненість, що він покараний за свої злочини [14, 238]. Але якщо це та, то як же бути з алгоритмом розвитку цього персонажа, адже дійсно він з кожним романом отримує все більшу силу: ми знайомимося з ним у момент, коли він навіть не має власного тіла, але згодом він не тільки отримує тілесність, але й знаходить собі величезну армію прибічників і захоплює ключові позиції світу Гаррі. І нарешті, як бути з тим, що у самому Гаррі живе частина душі Волдеморта?

У Дж. Ролінг насправді складається релятивна картинка в душі язичницької філософії: в кожному Добрі є часточка Зла і навпаки. І тут знову є підстави говорити про кардинальну відмінність героя епосу Дж. Ролінг про юного чарівника від героя чарівної казки. Хіба буває у чарівних казках, аби найбільш мерзотний персонаж передав найкращому частину своєї чорної енергії? Так би мовити, підселився у його душу, заряджаючи її демонізмом? Тобто, добро перемагало б силою, успадкованою від раніше переможеного зла. Для традиційної релігійної системи координат – це абсурд. Але для окультизму – норма. Додамо до цього, що так само важко уявити собі, як міг би Іван Царевич, «вселившись» у тіло Змія Горинича, відчувати як він спалює чергову жертву, отримуючи задоволення від цього, тобто здійснити щось подібне до цитованого епізоду. Дуже дивно, що православний філософ, диякон (!) А. Кураєв, відмічаючи подібність Гаррі та Волдеморта пише: «А мені тут бачиться натяк на Промисел <...> Нас же не обурює, що у християнстві подібне перемагається подібним «смертю – смерть» [7, 67].

Коли Гаррі, якого начебто мучить його подібність до Волдеморта, говорить про свої сумніви професорові Дамблдору, той рішуче відповідає: «Те, ким ми є насправді, набагато більше залежить не від наших здібностей, а від нашого вибору» [13, 337], підкреслюючи, що Гаррі маючи слизеринські властивості, все ж зробив вибір на користь Добра, а не Зла. На перший погляд думка цілком «християнська», насправді ж тут закладена окультна ідея: якраз з точки зору окультизму, магія сама по собі нейтральна, і доброю чи злою її робить людина, стаючи білим чи чорним магом. З точки зору християнства, нагадаємо, що будь-яка магія – зло.

А. Одишева пояснює порушення чіткої поляризації Добра і Зла у романах Дж. Ролінг їхньою жанровою неоднорідністю (оскільки як дитячій літературі, так і фентезі притаманна дуже чітка поляризація добра і зла) [9, 76]. Але тут, як нам здається, ситуація дещо складніша, і лише подив можуть викликати міркування деяких дослідників, що вкрай спрощують ситуацію заявами на зразок: «противники Гаррі – це люди, що безнадійно подорослішали» або «якщо тоталітарна свідомість рішуче відторгає книги Ролінг – значить, вони містять в собі щось конструктивне» [1, 176–177]. Звісно, дуже легко заявити, що книга, яка користується таким успіхом, не може пропонувати нічого поганого, адже більшість не може помилятися. Втім, здається, історія вже має достатньо прикладів протилежного.

Висновки. Формально Поттеріада мала б цілком вкладатися в рамки дитячої літератури, але ми стикаємося з фантастичним успіхом твору ще й серед дорослих, адже в сучасному суспільстві активно зростає кількість «кідалтів». З цього погляду феномен Гаррі Поттера наводить на серйозні думки та хвилювання.

Проблема Поттеріади, як нам видається, полягає в тому, що авторка пропонує читачеві не стільки вільний екзистенціальний вибір, скільки вибір між двома концепціями магії: білої (втіленням якої є Гаррі Поттер) та чорної (її символізує Волдеморт). Водночас у Дж. Ролінг не існує практично нічого абсолютно світлого чи абсолютно чорного. Вочевидь творець бестселера про юного чарівника пропонує концепцію, внутрішньо однорідну з такими моделями язичницької філософії, як Ін-Янь, – поєднання та нероздільність Добра і Зла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Александров В. Кто придумал футбол, или Гарри Поттер в школе и дома / Владимир Александров // Новый мир. – 2001. – № 7. – С. 175–181.
2. Букалов А. Ватикан взялся за Гарри Поттера / Алексей Букалов // Эхо планеты. – 2008. – № 5. – С. 37.
3. Васильева Н. «Литература» фанфикшн как пример современного мифотворчества / Н. Васильева // Experimenta Lucifera : сб. м-лов V Поволж. науч.-метод. семинара по проблемам классического цикла. – Н. Новгород : Изд-во Ю. Николаев, 2007. – Вып. 4. – С. 140–143.
4. Дивел Д. и К. Извращенное рассуждение. Основа зла / Дэвид и Кэтрин Дивел // Бэггетт Д., Клейн Ш. Э. Философия Гарри Поттера : Если бы Аристотель учился в Хогвартсе. – СПб. : Амфора, 2005. – С. 212–238.
5. Еремеева С. О множественности миров / Светлана Еремеева // Новое литературное обозрение. – 2003. – № 64. – С. 437–441.
6. Колберт Д. Гарри Поттер: волшебные миры / Дэвид Колберт // Собрание мифов, легенд, удивительных фактов / [пер. с англ. Т.В. Кадаш, О.А. Литвиновой]. – М. : Росмэн, 2001. – 170 с.
7. Кураев А., диакон. «Гарри Поттер» в церкви : между анафемой и улыбкой / Андрей Кураев. – СПб. : Издательский дом «Нева», 2003. – 128 с.
8. Левичева Е. Метафизика «Гарри Поттера». Исследование / Екатерина Левичева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zhurnal.lib.ru/t/tkachew_a_a/levicheva.shtml

9. Одышева А. Концепция добра и зла в цикле сказок Дж. Ролинг о Гарри Потере / Анастасия Одышева // Мировая литература в контексте культуры. – Пермь, 2008. – С. 75–77.
10. Паттерсон С. Может ли амбициозность почитаться за добродетель? Почему Слизерин включен в состав Хогвартса / Стивен Паттерсон // Бэггетт Д., Клейн Ш.Э. Философия Гарри Поттера : Если бы Аристотель учился в Хогвартсе. – СПб. : Амфора, 2005. – С. 195–211.
11. Печагина Т. Цветообозначение как один из способов вербализации концептов «добро» и «зло» / Т. Печагина // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 17 (155). – Вып. 32. – С. 52–55.
12. Ролинг Дж. К. Гарри Поттер і Орден Фенікса / Джоан Ролинг // [пер. з англ. В. Морозова]. – К. : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2010. – 816 с.
13. Ролинг Дж. К. Гарри Поттер і таємна кімната / Джоан Ролинг // [пер. з англ. В. Морозова]. – К. : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2010. – 348 с.
14. Уид Дж. Волан-де-Морт, Бозий и разрушительные следствия зла / Дженнифер Уид // Бэггетт Д., Клейн Ш.Э. Философия Гарри Поттера: Если бы Аристотель учился в Хогвартсе. – СПб. : Амфора, 2005. – С. 238–251.
15. Чудинова Е. «О дивный новый мир» магии (к буму «Гарри Поттера»). Мысли по поводу / Елена Чудинова // Панорама читающей России. 2003. – № 3. – С. 17–18.
16. Stableford B. Historical Dictionary of Fantasy Literature / Brian Stableford. – Nanham-Toronto-Oxford : The Scarecrow Press, 2005. – 499 p.
17. Vigni G. Aspettando Harry Potter. Le nuove sfide dell' editoria / G. Vigni // Vita e pensiero. – Milano, 2007. – А. 90. – № 5. – P. 101–109.

Статтю подано до редакції 03.03.2014 р.